İlk yayım yeri: https://istanbul.academia.edu/MehmetOlmez

Türk Dili Haberleri 002; 13 Ağustos 2021

Jens Wilkens, *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien*, III. *Fremdelemente*, Band 1*: eč – bodis(a)v(a)tv*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 2021, XXXVIII + 165 sayfa, ISBN 978-3-515-13114-8.

Uigurisches Wörterbuch'un üçüncü bölümünün ilk cildi yukarıdaki adla yayımlandı. Klaus Röhrborn'un ilk fasikülü 1977'de, altıncı ve son fasikülü de 1998'de yayımlanan sözlüğü daha sonra yeni bir formatta Göttingen Akademisinin bir projesi olarak 2010, 2015, 2017 yıllarında üç cilt halinde yayımlandı.[1] Aynı projeden *ė – i* harflerini içeren fiil cildi 2020'de Z. Özertural ve K. Röhrborn'un çalışması olarak çıktı. Burada yer vereceğimiz J. Wilkens'in çalışması ise bu projenin 5. kitabı olup *ė, ı, i, o, ö, u, ü* ve *b - bodisav* arası yabancı kelimeleri ele alır. Göndermeler, düzeltmeler hariç sözlükte yaklaşık 415 maddeye yer verilir.

[1] Bu konuda tanıtmama bakınız: M. Ölmez, "Uigurisches Wörterbuch", *Türk Dili*, Aralık 2017, 68. yıl, 792. Sayı: 168-169; https://www.academia.edu/35442189/Uigursiches_Worterbuch_Neubearbeitung_pdf.

Yabancı veya yabancı kökenli 400'ün üzerindeki, bu sözün maddebaşı Almanca ve Türkçe karşılıklarıyla verilir, örnek cümlelerin ise Almanca çevirisi yer alır.

Almanca ve Türkçe ön söz, giriş, yeni kısaltmalar ve kaynaklar (ilk dört cilde ilave 250'ye yakın kaynak, yeni kaynak yer alır) ile başlayan çalışma (XXXVIII sayfa) sözlük ile devam eder (165 sayfa).

Bu sözler arasında *ujik* 'harf, ideogram, hece, alfabe, metin, edebiyat' gibi sekiz sayfada ele alınan örnekler de yer alır, buna göre *ujik* Soğudca olup *'wj'k* sözünden gelir. Bugün Moğolcada canlı olarak kullanılan ve Eski Uygurcadan alınan söz Tuvacada kullanılmaya devam eder (Ölmez 2017: 287b).

Buraya göre bugün kullandığımız Farsça kökenli *bağ* 'bağ, üzüm bağı' ilk kez Uygurca döneminde görülür.

Dikkat çeken sözcüklerden bazıları:

baga: baga tarhan,

bağcı 'bağcı, bağban', daha o dönem Uygurcaya girmiş. Tabii bu tür İranî unsurların, özellikle Yeni Farsçaya yakın şekillerin, Moğolca sözlerin tarihinin esasen 13. yy. ve sonrası olduğunu belirtmem gerekir.

bagdat 'Bağdat', *bavėl* 'Babil' gibi bizim coğrafyamıza yakın şehir adları da ilk kez bu dönemde görülür.

bahşı (s. 88-95), *baltu u/o, bars* (s. 109-112), son yüzyılda birçok kez ele alınmıştı, burada hepsi toplu olarak, örneklerle yer almaktadır.

basa sözü Soğudca olarak açıklanır ve < *ps' ~ ps'h* olarak gösterilir. Sözcüğün 'Defektiveschreibungen', yani eksik ünlüyle yazılışı da bu görüş için bir dayanak olarak sunulur. İlk hecedeki ünlünün yazılmayışı Soğudca oluşu konusunda bana göre tek başına bir dayanak teşkil etmez. Buna benzer eksik yazımlı Türkçe kökenli veya kökeni açık olmayan başka örnekler de vardır: *kltı → kaltı, kŋ → kaŋ, kra → kara, kraŋgu → karaŋgu , bk → bek, blgü → belgü, brt → bert, krgek → kergek, tvar → tavar, tngri → teŋri*, ilk elde aklıma gelenlerden. Daha fazlasını *Uygurca Sözlük*'ümde bulabileceksiniz. *basa* bugün çok sayıda Türk dilinde, özellikle de güney Sibirya Türk dillerinde (ilaveten Sarı Uygurcada) görülür, Moğolcadan geri ödünçleme olup olmaması başka bir değerlendirme konudur. J. Wilkens'in değindiği Türkçe *bas-* ile bağı ve çok sayıdaki örnek için, Yong-Sŏng Li'nin çalışmasında *basa* maddesine bakılmalıdır.

Bugün bizim için tanıdık gelen sözlerden ‘beyaz’ da ilk kez bu dönemde görülür: *bayaz.*

bėçin için runik harfli yazıtlardaki şekli ve kökeni konusunda (Ölmez 1997, 179-180).

bodisatav (s. 148-164) 15 sayfadan fazla örnek ve açıklamayla ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

İlk kez bu dönemde, elbette son dönem Uygur (hukuk) metinlerinde çeşitli Arapça – Farsça sözler de yer alır: *ırsul, ikbal, umar* vb.

“Kökeni bilinmiyor” olarak yer verilen sözler de yer alır: *idirili* (kişi adı).

inçu 殷周, *iŋçiu* 雍州 yer adı ile ilgili ayrıntılar 2022’de çıkacak olan çalışmamda yer alacak.

işvarė ~ işvara da ayrıntılı ele alınmışır, bu konuda yine 1997’deki çalışmamda yazıtlardan örnekler yer almıştı (s. 184-185).

Moğolca birkaç sözcük, kişi adı yer alır: *oba* ‘yığılı taştan anıt’, *ögödey, ölçey*, *bagatur* ‘bahadır, kahraman’, *bagurçı,* bayan. Bunlardan özellikle *oba* sözü bugün Tuvacada *ovaa* olarak kullanılır (Ölmez 2007).

oŋjin daha önce 亡人 *wangren* sözüne bağlanmıştı, burada ise 魍神 *wang shen* sözüne bağlanır.

Çok önceki döneme ait bir metinde ‘Bizans’ için *vrom* (*from*?) şeklinde geçen söz daha yeni metinlerde başka bir yolla tekrar ödünçlenmiş ve *urum* şeklini almıştır, burada *urum* şekli de görülür.

uştmah da yine ilk olarak bu dönemde Türkçede görülmeye başlar.

Genel anlamda Türkçe, özel anlamda Eski Türkçe için birinci sırada yer alan bu titiz çalışma için yazarı kutlar, *Uigurisches Wörterbuch* çalışmalarını başlatan hocam Klaus Röhrborn’a da şükranlarımı sunarım.

Gönderme yapılan çalışmalar:

Yong-Sŏng Li, *Türk Dillerinde Sontakılar,* Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 40,

İstanbul 2004.

M. Ölmez, *Tuwinischer Wortschatz mit alttürkischen und mongolischen Parallelen - Tuvacanın Sözvarlığı Eski Türkçe ve Moğolca Denklikleriyle*: Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 2007: s.

M. Ölmez, "Eski Türk Yazıtlarında Yabancı Öğeler (2)", *Türk Dilleri Araştırmaları,* 7 (1997): 175-186.